

Biblioteca de psihanaliză

Colecție coordonată de
Vasile Dem. Zamfirescu

C.G. Jung

OPERE COMPLETE

2

CERCETĂRI EXPERIMENTALE

Traducere din germană și note de
Radu Gabriel Pârvu

CUPRINS

Prefața îngrijitorilor ediției germane	7
--	---

I. STUDII DE DIAGNOSTIC AL ASOCIAȚIILOR

I. CERCETĂRI EXPERIMENTALE REFERITOARE LA ASOCIAȚIILE OAMENILOR SĂNĂTOȘI. În colaborare cu Franz Riklin	13
II. ANALIZA ASOCIAȚIILOR UNUI EPILEPTIC	259
III. DESPRE COMPORTAMENTUL TIMPILOR DE REACȚIE ÎN EXPERIMENTUL ASOCIAȚIILOR	288
IV. OBSERVAȚII EXPERIMENTALE ASUPRA FACULTĂȚII MEMORIEI	351
V. PSIHANALIZA ȘI EXPERIMENTUL ASOCIAȚIILOR	372
VI. DIAGNOSTICUL PSIHOLOGIC AL „STĂRII DE FAPT“	407
VII. ASOCIAȚIA, VISUL ȘI SIMPTOMUL ISTERIC	452
VIII. SEMNIFICAȚIA PSIROPATOLOGICĂ A EXPERIMENTULUI ASOCIAȚIILOR	515
IX. DESPRE PERTURBĂRILE DE REPRODUCERE ÎN EXPERIMENTUL ASOCIAȚIILOR	535
X. METODA ASOCIAȚIILOR	551
XI. CONSTELAȚIA FAMILIALĂ	581

II. CERCETĂRI PSIHOFIZICE

XII. DESPRE EFECTELE PSIHOFIZICE SECUNDARE ÎN EXPERIMENTUL ASOCIAȚIILOR	599
XIII. CERCETĂRI PSIHOFIZICE CU GALVANOMETRUL ȘI PNEUMOGRAFUL LA OAMENII NORMALI ȘI LA BOLNAVII PSIHIC. De Frederick Peterson și C.G. Jung	609

XIV. ALTE CERCETĂRI DESPRE FENOMENUL GALVANIC, DESPRE PNEUMOGRAFE ȘI RESPIRAȚIE LA OAMENII NORMALI ȘI LA BOLNAVII PSIHIC. De Charles Ricksher și C.G. Jung	683
--	-----

III. APENDICE

XV. DATE STATISTICE DESPRE RECRUTARE	717
XVI. NOI ASPECTE DE PSIHLOGIE JUDICIARĂ. O contribuție la metoda diagnosticului psihologic al „stării de fapt”	720
XVII. METODELE DE CERCETARE PSIHOLOGICĂ UTILIZATE LA CLINICA DE PSIHIATRIE DIN ZÜRICH	732
XVIII. O SCURTĂ PRIVIRE DE ANSAMBLU ASUPRA TEORIEI COMPLEXELOR	733
XIX. DESPRE DIAGNOSTICUL PSIHOLOGIC AL „STĂRII DE FAPT”. Experimentul dovedirii „stării de fapt” din procesul Năf de la Curtea cu juri	740

ANEXĂ

Bibliografie	755
Indice de nume	767
Indice de termeni	771

PREFAȚA ÎNGRIJITORILOR EDIȚIEI GERMANE

Aplicarea creatoare de către JUNG a experimentelor de asociație a constituit o parte a investigației de pionierat efectuate la începutul acestui secol la Burghölzli din Zürich, sub egida riguroasă a lui EUGEN BLEULER. Cercetările lui FREUD, deși cunoscute pe-atunci, dar încă recunoscute cu greu, au fost avute în vedere în mod evident de către JUNG când a examinat comportamentul aparent derutant al asociațiilor. În loc să-l dea la o parte și să-l privească drept o simplă abatere sau ca pe „o lipsă de reacție”, el a aplicat asupra acestui comportament metoda interpretării și a formulat „teoria complexelor”. Astfel a salvat metoda asociațiilor de „pedanteria științifică... și i-a redat vitalitatea și interesul pentru viața reală”¹. Studiile din acest volum au reprezentat la vremea lor un progres revoluționar în folosirea tehnicilor experimentale. În acest volum se găsesc toate articolele lui JUNG, care înfățișează punctul lui de plecare experimental și metoda corespunzătoare. O altă lucrare mai importantă, în care experimentele au fost aplicate în trecut, este găzduită în volumul 3 din *Opere complete*: mult-lăudata cercetare a lui JUNG despre *Dementia praecox*². În „Despre simularea tulburării psihice” din volumul 1, JUNG recurge la o clasificare superficială, mai formală,

¹ A.A. Macc, „On the Eightieth Birthday of C.G. Jung”, în: *Journal of Analytical Psychology*, I/2 (Londra, 1956).

² „Despre psihologia Dementiei praecox: o încercare” (1907), în *Opere complete*, vol. 3, *Psihologia bolilor spiritului* (Ed. Trei, București, 2005).

a asociațiilor, iar într-un articol ulterior, „Generalități privind teoria complexelor” din volumul 8, își expune reflecțiile mature în legătură cu însemnătatea studiilor dedicate asociațiilor în cadrul viziunii sale generale despre structurile și procesele psihice. Poate că descrierea cea mai însuflețită a teoriei asociațiilor se află în *Tavistock Lectures* (1936)³ din volumul 18.

Principalul conținut al volumului de față îl constituie șase contribuții ale lui JUNG apărute în celebra serie *Diagnostische Assoziationsstudien*. Experimentele pe care se bazează aceste studii au fost efectuate sub conducerea lui JUNG la Clinica Universitară de Psihiatrie din Zürich, începând de prin 1902. Pe atunci, JUNG era asistent principal la Burghölzli, unde se găsește această clinică. Directorul ei era EUGEN BLEULER. Studiile au apărut între 1904 și 1910 în *Journal für Psychologie und Neurologie*. Ele cuprindeau și contribuții ale lui BLEULER, FRANZ RIKLIN, K. WEHRLIN, EMMA FÜRST, LUDWIG BINSWANGER și HERMANN NUNBERG.⁴ Aceste cercetări au fost retipărite în două volume în 1906 și 1909.

Pentru studiile X („Metoda asociațiilor”), XI („Constelația familială”), XII („Despre efectele psihofizice secundare în experimentul asociațiilor”), XIII („Cercetări psihofizice cu galvanometrul și pneumograful la oamenii normali și la bolnavii psihici”) și XIV („Alte cercetări despre fenomenul galvanic, despre pneumografe și respirație la oamenii normali și la bolnavii psihici”), n-am avut la dispoziție versiuni complete (X și XI), iar uneori n-am avut absolut nicio versiune germană sau vreun manuscris (XII, XIII și XIV).

³ „Despre bazele psihologiei analitice”, în *Opere complete*, vol. 18/1, *Viața simbolică* (Ed. Trei, București, 2014).

⁴ Cf. Bibliografia din Anexa acestui volum. JUNG a publicat două recenzii ale acestor tipuri de cercetări: a) la solicitarea psihologului francez ALFRED BINET, o *analyse bibliographique*, vizând vol. I al seriei *Diagnostische Assoziationsstudien*, apărută în: BINET, *L'Année psychologique*, XIV (Paris, 1908), pp. 453–455; b) sub titlul „Referate über psychologische Arbeiten schweizerischer Autoren (bis Ende 1909)” în: *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen* II (Leipzig și Viena, 1910), pp. 366–374. Cf. „Referate despre lucrări psihologice ale unor autori elvețieni (până la sfârșitul anului 1909)”, în *Opere complete*, vol. 18/1, ed. cit. (pp. 466–493).

Aceste texte au fost traduse din engleză în germană de dr. Sabine Lucas, care a acordat toată atenția limbajului și literaturii de specialitate contemporane. În plus, editorii au cerut sfatul dlui profesor dr. C.A. Meier din Zürich — probabil, cel mai competent expert în viață din acest domeniu. Amândurora le mulțumim pentru munca anevoioasă și complicată pe care au desfășurat-o. Îi suntem recunoscători de asemenea dnei Magda Kerényi, care s-a ocupat, la rândul ei, cu seriozitate, de indicele de nume și de termeni.

ianuarie 1979

Editorii

I
STUDII DE DIAGNOSTIC
AL ASOCIAȚILOR

I.
CERCETĂRI EXPERIMENTALE
REFERITOARE LA ASOCIAȚIILE
OAMENILOR SĂNĂTOȘI

În colaborare cu Franz Riklin

De mai multă vreme, în această clinică i se acordă o atenție sporită procesului asociativ. Pentru a crea un material valorificabil din punct de vedere științific în această privință, stimatul meu șef, domnul profesor BLEULER, a alcătuit un formular cu 156 de cuvinte-stimul, cu ajutorul căruia a făcut experimente în toate tipurile de psihoză. Dar din aceste experimente a rezultat rapid o dificultate foarte semnificativă. Nu exista o modalitate de separare statistică sigură între asociațiile oamenilor bolnavi și tipul normal. Nu exista nicăieri un material care să ne ofere informații despre oscilațiile în limitele normalului și să formuleze în legi precise contingenta aparent nestăpănită a asociațiilor. Spre a remedia întru câtva această deficiență și a netezi astfel drumul investigației experimentale asupra asociațiilor patologice, am plănuț să adun mai mult material despre asociațiile oamenilor sănătoși, dar și să studiez principalele lor condiții. Am dus la bun sfârșit acest plan împreună cu stimatul meu coleg, dr. RIKLIN.

Organizarea generală a experimentelor noastre a fost următoarea: mai întâi am adunat asociații de la un număr mai mare de oameni sănătoși, cu intenția de a verifica în primul rând reacțiile lor, dacă există cu adevărat o anumită legitate, apoi dacă apar legități individuale,

adică dacă putem identifica anumite tipuri de reacție. Acestui experiment i-am asociat un al doilea, de natură psihologică generală:

- 3 Procesul asociativ este un proces psihic extraordinar de instabil și variabil; el se află sub influența nenumăratelor evenimente psihice, care se sustrag controlului obiectiv. Printre realitățile psihice care au o influență capitală asupra procesului asociativ, la loc de frunte se situează *atenția*. Ea este un fapt ce dirijează și modifică întâi de toate procesul asociativ, fiind însă totodată factorul psihic care poate fi experimentat cu maximă ușurință; ea este și acel aparat afectiv fragil care reacționează primul în stări fizice și psihice anormale, modificând astfel performanța asociativă.
- 4 Atenția este acel mecanism infinit de complicat care leagă procesul asociativ, prin nenumărate fire, de toate celelalte fenomene de proveniență psihică și fizică, reprezentate în conștiință. Dacă ajungem să cunoaștem efectele atenției asupra procesului asociativ, vom cunoaște, cel puțin în ansamblu, efectele similare ale oricărui eveniment psihic capabil să afecteze atenția.
- 5 Aceste considerații ne-au determinat să investigăm experimental influențele atenției asupra procesului asociativ, cu speranța de a lămuri cu o oarecare exactitate mai ales următoarele probleme:
 1. Care sunt legile de variație ale asociațiilor aflate în limitele normalului?
 2. Care sunt efectele directe ale atenției asupra procesului asociativ? În mod special: se diminuează importanța asociației pe măsură ce ne îndepărtăm de perspectiva conștiinței?
- 6 Experimentele noastre au dezvăluit o serie de realități care nu numai că ne încurajează să continuăm drumul început până în zona patologicului, dar ne și califică să procedăm așa.

C.G. JUNG

[Publicat pentru prima oară în: *Journal für Psychologie und Neurologie* III (Leipzig, 1904), pp. 55–83, 145–164, 193–214, 238–308, și IV (1905), pp. 24–76 și 109–123. Apoi în: *Diagnostische Assoziationsstudien. Beiträge zur experimentellen Psychopathologie*, I, coord. de C.G. JUNG (Leipzig, 1906; ediții noi în 1911 și 1915), pp. 7–145. — FRANZ RIKLIN (1878–1938) era în această perioadă medic-asistent la Burghölzli din Zürich. El semnează în calitate de coautor.]

PARTEA ÎNTĂI

I. ORGANIZAREA GENERALĂ A EXPERIMENTELOR

Experimentele au fost făcute alternativ de cei doi autori, și anume 7 astfel încât, pe rând, câte unul a înregistrat singur întreaga serie de experimente la care a fost supus subiectul respectiv. În total, au participat la experimente 38 de persoane: 9 bărbați instruiți, 14 femei instruite, 7 bărbați neinstruiți și 8 femei neinstruite, cu vârste cuprinse între 20 și 50 de ani. Pentru experimente s-a recurs la indivizi cât mai normali, deși au fost întâmpinate dificultăți neașteptate mai ales în cazul celor instruiți, deoarece tocmai la acest nivel nivelul conceput de medie a normalității trebuie să fie suficient de flexibil. Totuși, sperăm să nu ne fi îndepărtat prea mult de normalitate când am selectat subiecții. Redăm în detaliu valorile fiecărui subiect, la care vom atașa de fiecare dată o scurtă caracterizare a personalității, ceea ce va facilita înțelegerea eventualelor anomalii. Bineînțeles, cei doi autori au aplicat experimentele reciproc și asupra lor înșiși.

Când am înregistrat asociațiile, ne-am limitat numai la pro- 8 ducerea acestora prin rostirea cuvântului-stimul. Am utilizat în total 400 de cuvinte-stimul diferite. Din punct de vedere gramatical, ele se compun din următoarele părți de vorbire:

Substantive	231
Adjective	69
Verbe	82
Adverbe și numerale	18

- 9 Nu am acordat atenție numărului de silabe; cuvintele-stimul conțin între una și trei silabe. La fel de puțin cuvintele-stimul au fost aranjate în anumite categorii, așa cum a făcut, de pildă, SOMMER. În schimb, am avut cât mai multă grijă să nu se succedă cuvinte-stimul asemănătoare ca formă sau ca sens, spre a evita ca după 2–3 reacții, subiectul să se aștepte la un anumit domeniu. Printr-o întâmplare nefericită a rezultat că în prima sută de cuvinte-stimul se găsesc vreo 30 la care se pot face cu ușurință asociații în funcție de coexistența spațială și temporală, iar în cea de-a doua sută nu există decât circa 20 de acest fel, ceea ce a produs o diferență notabilă între asociațiile bazate pe coexistență din prima, respectiv din cea de-a doua sută. Absența cuvintelor-stimul cu calitatea menționată a fost acoperită îndeosebi prin verbe. Principala greutate a fost de a înlătura complet cuvintele mai dificile și mai rare, pentru a preîntâmpina astfel apariția unor greșeli sau a unor reacții prelungite din pricina lipsei de cunoștințe a subiectului. De aceea, în măsura posibilităților, cuvintele-stimul au fost extrase din sfera vieții de zi cu zi.
- 10 Acest considerent ni s-a părut cu atât mai recomandabil cu cât în cazul majorității subiecților noștri a trebuit să operăm în condiții lingvistice destul de anormale. Așa cum se știe, în Elveția de limbă germană limbajul uzual este dialectul germano-elvețian, respectiv dialectele care nu numai că se abat considerabil de la germana literară, ci vădesc și între ele diferențe semnificative, mai cu seamă sub aspect sonor. În școli, copilul învață germana literară de parcă ar fi o limbă străină. Ulterior, oamenii instruiți capătă cunoștințe aproape complete și exersează limba germană. Neinstruitul însă, dacă n-a stat mai mult timp în Germania, reține în cel mai bun caz frazele nemțești pe care le-a învățat la școală, iar mai târziu învață puțin sau nu mai dobândește alte cunoștințe. Cu toate acestea, el este familiarizat cu germana literară în forma scrisă și tipărită și înțelege de asemenea limba vorbită, fără a fi însă în stare mereu să vorbească fluent și ireproșabil germană literară.
- 11 De aceea, am încercat de mai multe ori să rostim cuvintele-stimul în forma lor dialectală, prilej cu care am remarcat însă de îndată că subiecții neinstruiți înțelegeau mai prost și prelucau mai anevoios

cuvântul dialectal decât termenul literar și că adesea își dădeau osteneala să reacționeze în germana literară. Acest fenomen cam paradoxal se explică prin faptul că germana utilizată în Elveția este o limbă pur acustico-motorie, folosită extrem de rar în citit și în scris. Orice tipăritură și text scris sunt în germana literară. De aceea, elvețianul nu este obișnuit să perceapă propriile cuvinte ca entități separate, ci le știe numai în conexiune acustico-motoare cu altele. Dacă trebuie să pronunțe un cuvânt separat, neînsoțit de articol, va alege de cele mai multe ori forma literară. Așa se face că în experimentele noastre am făcut cu totul abstracție de cuvintele-stimul dialectale. În marea majoritate a cazurilor s-a reacționat corect în germana literară; eventuale reacții în dialect au fost admise ca deplin valabile. Firește, reacțiile au fost consemnate așa cum au fost oferite. Subiecții care nu participaseră încă niciodată la asemenea experimente au fost lămurii mai întâi în legătură cu semnificația acestora, ocazie cu care li s-a demonstrat pe baza unor exemple practice cum ar trebui să reacționeze. Nu puțini dintre subiecții neinstruiți credeau că ar fi vorba despre un fel de joc de-a întrebările și răspunsurile, unde miza ar fi găsirea unei combinații lexicale adecvate cuvântului-stimul; de pildă, casă — animal de casă, sălbatic — pisică sălbatică. De fiecare dată, experimentele au fost începute abia când a existat certitudinea că subiectul a înțeles experimentul. Accentuăm faptul că nu ni s-a întâmplat niciodată să nu fim înțeleși, că în genere lipsa inteligenței a fost mai puțin deranjantă decât unele afecte, și mai ales decât „stupiditatea emoțională”⁵ destul de frecventă. De o oarecare însemnătate este împrejurarea că multe dintre persoanele neinstruite au venit într-o anumită „dispoziție școlărească”, adoptând o atitudine corectă și rigidă.

⁵ [Termenul „stupiditate”, provenit din psihiatria sec. al XIX-lea, desemnează aici „stările de aparență suspendare a facultăților intelectuale care nu aparțin demenței sau oligofreniei”. Termenul vizează „obnubilarea epileptică, stupeora catatonică, stupeora melancolică sau confuzia mentală” — C. GORGOS (coord.), *Dicționar enciclopedic de psihiatrie*, vol. 4, Editura Medicală, București, p. 440. De precizat, în plus, că „stupiditatea” este „însoțită de o aplatizare afectivă” — cf. E. ШОРТЕР, *A Historical Dictionary of Psychiatry*, Oxford University Press, 2005, p. 72. — *n.red.*]

¹² Ne-am organizat experimentele în felul următor: *mai întâi* au fost înregistrate 200 de reacții, fără alte condiții. Timpii de reacție au fost măsurați cu un cronometru, pe care l-am pornit odată cu pronunțarea silabei accentuate a fiecărui cuvântul-stimul și l-am oprit odată cu rostirea fiecărei reacții.⁶ Firește, nu ne imaginăm că prin acest procedeu simplu am măsurat niște timpi psihologici complicați. Pentru noi a fost important doar să căpătăm o reprezentare mai generală privitoare la timpul de reacție mediu aproximativ, ceea ce în multe cazuri nu este lipsit de însemnătate și este de folos, foarte adesea, mai ales pentru clasificarea asociațiilor.

¹³ După 200 de reacții s-a făcut imediat o clasificare împreună cu subiectul, în măsura în care a fost posibil. Așa s-a procedat întotdeauna în cazul persoanelor instruite; firește, acest lucru a fost imposibil în cazul celor neinstruite, printre care există foarte puțini cu vreo capacitate introspectivă. În cazul asociațiilor deosebit de surprinzătoare a trebuit să ne limităm la o clarificare a conexiunii. Rezultatul experimentului a fost împărțit între o primă și o a doua sută, notate separat. Atât cât s-a putut, în timpul experimentului a fost controlată din punct de vedere obiectiv și subiectiv starea psihică a subiectului. Dacă dintr-un motiv oarecare a survenit o oboseală fiziologică, a doua serie a experimentului a fost amânată pentru ziua următoare. La persoanele instruite, așa-zisa oboseală nu a apărut niciodată în cursul primului experiment, motiv pentru care în majoritatea cazurilor s-a putut continua numaidecât cu a doua serie.

¹⁴ A doua serie a experimentului a constat din 100 de reacții, care au fost înregistrate în condițiile unei distrageri interne. Subiectul a fost invitat să-și concentreze atenția cât mai mult posibil asupra așa-numitului „fenomen A” (CORDES), dar totodată să reacționeze cât mai rapid, altfel spus, cu aceeași promptitudine ca în cursul primului experiment. Ca și CORDES⁷, prin fenomenul A înțelegem suma acelor fenomene psihice provocate direct de percepția unui

⁶ În legătură cu măsurarea timpilor vom oferi informații într-o comunicare ulterioară [„Despre comportamentul timpilor de reacție în experimentul asociațiilor”, al treilea studiu din acest volum]. Timpii n-au fost măsurați la toți subiecții.

⁷ *Experimentelle Untersuchungen über Associationen*, p. 30.

stimulul acustic. Pentru a controla dacă subiectul a observat fenomenul A, el a trebuit să-l descrie după fiecare reacție, notându-l alături. La sfârșitul experimentului s-a făcut o nouă clasificare. Desigur, la aceste experimente nu am putut recurge decât la persoane instruite și, din păcate, chiar ele au fost selectate; căci este totuși nevoie de un anumit antrenament psihologic, spre a putea examina atent propriile fenomene psihice.

A treia serie a experimentului a fost înregistrată de fiecare dată abia a doua zi. Ea a constat din 100 de reacții și a avut loc în condițiile unei distrageri externe. În cazul acestor experimente, distragerea s-a produs astfel: subiectul a trebuit să trazeze cu creionul linii de circa 1 cm, simultan cu bătăile metronomului. Cadența pentru primele 50 de reacții s-a cifrat la 60 de bătăi pe minut, iar pentru următoarele 50 de reacții la 100 de bătăi pe minut. Rezultatele clasificării primelor 50 de reacții și ale următoarelor 50 au fost consemnate separat și au fost raportate la 100, spre a putea fi comparate mai ușor. La câțiva subiecți, ritmul metronomului a fost accelerat la fiecare a douăzeci și cincea reacție, pentru a exclude o obișnuință prea rapidă. În aceste cazuri, ritmul a fost sporit de la 60 la 72 și de la 100 la 108 bătăi pe minut.

Din păcate, factorul obișnuință joacă oricum un rol însemnat în aceste experimente, așa cum ne putem aștepta *a priori*. Multe persoane se deprind foarte repede cu o activitate pur mecanică, la care doar ritmul se schimbă în cea de-a doua fază a experimentului. Alți stimuli perturbatori la fel de continui și de reglabili, cărora nu li se asociază un element de reprezentare lingvistică, nu sunt ușor de produs, mai ales atunci când ei nu trebuie să emită pretenții prea mari de la subiecții neinstruiți, în ceea ce privește inteligența și puterea lor de voință.

Când am căutat un stimul perturbator adecvat, am urmărit în primul rând să excludem tot ceea ce ar fi putut avea vreo influență stimulatorie asupra reprezentărilor lingvistice. Credem că prin organizarea experimentului nostru am eliminat astfel de influențe.

În urma acestor experimente am obținut, în medie, între 300 și 400 de asociații de la fiecare subiect. În plus, am încercat să completăm

materialul nostru în alte câteva direcții pentru a stabili o anumită legătură cu rezultatele lui ASCHAFFENBURG, iar în acest scop am înregistrat la câțiva dintre subiecții noștri și niște asociații făcute într-o stare de vădită oboseală. Am putut obține asemenea reacții de la șase subiecți. În cazul unui subiect am înregistrat și asociațiile făcute într-o stare de somnolență matinală după o noapte de somn continuu, când factorul oboseală era exclus. La un subiect au fost înregistrate asociații făcute într-o stare de puternică indispoziție (iritare), fără oboseală.

¹⁹ În acest mod am obținut aproximativ 12.400 de asociații.

II. CLASIFICAREA

1. GENERALITĂȚI

²⁰ Oricine a desfășurat o activitate practică referitoare la asociații a resimțit în mod special dificultatea și neplăcerea de a clasifica rezultatele cercetării. În general, îi dăm dreptate lui CORDES⁸ când spune că în cadrul experimentelor anterioare privitoare la asociații s-a impus supoziția falsă că fenomenul psihic inițial ar corespunde cuvântului-stimul, iar legătura dintre cuvântul-stimul și reacție ar constitui o „asociație”. Această concepție cam simplistă este totodată și prea pretențioasă, deoarece susține că în legătura dintre cele două semne lingvistice ar fi dată și conexiunea psihică (asociația). Bineînțeles, nu împărtășim acest punct de vedere, ci vedem în cuvântul-stimul numai stimulul *sensu strictiori*, iar în reacție doar un simptom al proceselor psihice a căror natură ne abținem s-o judecăm în mod direct. Așadar, n-avem pretenția ca reacțiile pe care le descriem să fie asociații în sens strict; chiar ne întrebăm dacă n-am face oare mai bine să renunțăm complet la cuvântul „asociație” și să vorbim, în schimb, mai curând despre „reacție lingvistică”, întrucât

⁸ *Op. cit.*, p. 33.

legătura exterioară dintre cuvântul-stimul și reacție este prea grosolană ca să ne poată oferi o imagine absolut exactă asupra asociațiilor propriu-zise, care sunt niște procese psihice extraordinar de complicate. Reacțiile la cuvântul-stimul materializează doar pe departe și incomplet conexiunea psihică. Așadar, atunci când descriem și clasificăm legăturile exprimate lingvistic, nu clasificăm asociațiile propriu-zise, ci doar simptomele lor obiective, pe baza cărora pot fi reconstruite cu prudență conexiunile psihice. Ceea ce ar trebui să fie de fapt reacția, și anume reproducerea spontană a ideii imediate, nu este așa decât la subiecții instruiți, psihologic vorbind; la toți ceilalți, strădania de a construi ceva se amestecă întotdeauna în mod clar cu reacția, astfel încât până la urmă, aceasta este în multe cazuri produsul unui proces de reflecție, deci al unor întregi serii de asociații. În cadrul experimentului asociațiilor stimulăm unilateral organismul lingvistic. Cu cât este mai unilaterală această stimulare, cu atât mai masiv vor apărea legături lingvistice la nivelul reacției. După cum vom vedea, așa se întâmplă mai ales în cazul persoanelor instruite, de la care ne putem aștepta deja *a priori* la o diferențiere mai fină între mecanismele psihice și, drept urmare, la o capacitate superioară de utilizare izolată a acestora. Această circumstanță nu trebuie să ne ademenească deci spre concluzia falsă că asociațiile externe de idei sunt în general mai adecvate persoanelor instruite decât celor neinstruite.⁹ Deosebirea va fi mai mult psihologică, deoarece la persoanele neinstruite implicarea celorlalte zone ale psihicului este mai mare decât la persoanele instruite. În a doua parte a lucrării vom ajunge să vorbim și despre această diferență.

Câtă vreme știm atât de puține lucruri despre înlănțuirea evenimentelor psihice, trebuie să renunțăm la ideea de a deriva din datele psihice interne principiile pentru o clasificare a manifestărilor lor externe. Din aceste motive ne-am mulțumit cu o clasificare simplă, logică în principiu, la care, după părerea noastră, va trebui să ne limităm din precauție, până ce vom fi în stare să derivăm niște legi

⁹ RANSCHBURG [și BĂLINT, *Über quantitative und qualitative Veränderungen geistiger Vorgänge in hohen Greisenalter*] arată că asociațiile interne prevalează la persoanele neinstruite.